

RELAȚIA DINTRE COMPONENTA NATURALĂ ȘI
RĂSPÎNDIREA GEOGRAFICĂ A AȘEZĂRILOR DIN
BAZINUL SUPERIOR AL ARIEȘULUI

V. SURD,* L. NICOARA*, F. IPATIOV,* V. BODOCAN,*
C. KOVACS,* AL. PĂCURAR*

ABSTRACT. — *The Connection between the Natural Background and Settlements Spreading in the Arieșul Superior Area.* This study points out the essential role of the natural background in the geographical spreading of the rural and urban settlements in this area. It is remarkable the fact that natural elements determined a special pattern of population, a unique model throughout the Romanian Carpathians.

Cadrul natural al regiunii este în întregime muntos. Limita vestică este marcată de culmile cele mai semețe ale Munților Bihorului, punctată de un aliniament cu vîrfuri ce depășesc 1400 m (Găina 1486 m, Piatra Aradului 1428 m, Muncelul 1499 m, Piatra Grăitoare 1657 m), care ating maximul altitudinal în vîrfurile Curcubăta Mare (1849 m). Spre nord limita este dată de cumpenele de apă între afluenții Crișului Negru, Someșului Cald și Arieșului Mare, punctată spre vest de vîrfurile Petreasa (1564 m), Runcului (1597 m), Balomireasa (1632 m) și Muntele Mare (1825 m). Limita sudică este marcată de culmile înalte ale Munților Metaliferi, cu vîrfurile Vulcanul (1263 m) și Detunata (1254 m), care se constituie ca și cumpene de apă între afluenții Crișului Alb, Mureșului, Abrudului și Arieșului Mic. Limita estică este dată de defileul Arieșului, prelungit în aval de Lupșa. Între aceste limite, pe o suprafață de 1159 km² se găsesc un număr de 345 de așezări cu o populație totală de 65 625 locuitori, revenindu-i unei așezări o populație de 190,2 locuitori. Făcînd abstracție de cele două centre urbane — Abrud și Cîmpeni — numărul de locuitori pe așezare se reduce la 153,2 locuitori. Densitatea medie este de 56,6 locuitori/km². Unei comune îi revine un număr de 19 sate comparativ cu media pe țară de 4,7 sate și cea pe județul Alba de 9 sate.

Principalul factor natural care influențează răspîndirea și dezvoltarea așezărilor este relieful. Munții Apuseni, în general, prin masivitatea lor redusă, largă desfășurare a platformelor de netezire și penetrația lesnicioasă în interiorul lor — atît pe drumuri de vale, cît și de culme — se constituie ca o arie de intensă populare, comparativ cu restul Carpaților românești. Dispunerea unităților montane din jur cu dominanta înălțimilor de peste 1300 m dă regiunii în ansamblu un caracter adăpo-

* Universitatea „Babeș-Bolyai”, Geografie, 3400 Cluj-Napoca, România

stit, constituindu-se ca o veritabilă cetate naturală în inima Munților Apuseni. Unitățile montane limitrofe sînt foarte slab populate comparativ cu centrul regiunii, ele constituind din acest punct de vedere un element de relativă discontinuitate geografică. În zona centrală propriu-zisă surprinde relieful plan al zonei superioare care prezintă o suprafață aproape uniformă, cunoscută sub denumirea de „Platforma Arieșului“ sau a „Țării Moșilor“. Spre interior, așezările se îngrămădesc pe interfluviile formate de principalele cursuri de apă — Arieșul Mare și Arieșul Mic cu afluenții acestora, pe axele văilor principale și în punctele de confluență mai importante.

Această distribuție inegală a așezărilor trebuie pusă în primul rînd pe seama parametrilor calitativi și cantitativi ai reliefului. Altitudinile mai reduse și dezvoltarea mai largă a platformelor de nivelare constituie elemente care au favorizat aici ființarea unui număr mare de așezări comparativ cu alte compartimente ale Apusenilor. Surprinde, comparativ cu alte unități montane, slaba răspîndire a așezărilor pe văile principale. Aceasta pe considerentul că ariile de luncă și terase, favorabile amplasării așezărilor, sînt slab reprezentate. În al doilea rînd, nu este de neglijat nici incidența crescîndă a inundațiilor care compromit suprafețele de fînețe și culturi din luncă, dar în primul rînd vetrele așezărilor.

Văile n-au constituit decît căi de pătrundere în munte, căi ce au dus spre importante zone bogate în păduri.

Potențialul de comunicație, mai favorabil, al văilor principale a determinat amplasarea pe axul acestora a tuturor centrelor de polarizare (orașele Cîmpeni, Abrud, majoritatea centrelor de comună), dar care ca număr și putere demografică sînt inferioare așezărilor dispuse pe unitățile de versant și platou înconjurătoare, luate în ansamblu. Aceste centre se constituie și ca puncte de echilibru în ceea ce privește distanțele de acces spre acestea și dinspre acestea spre satele aparținătoare. Iată spre exemplu, cazul comunelor Arieșeni, Avram Iancu și Scărișoara. În primul caz — Arieșeni — luînd ca axă Valea Cobleșului, cele 17 cătune componente se distribuie aproape în mod egal de o parte și de alta a văii (9 pe dreapta, 8 pe stînga), avînd în centru reședința de comună. Distanța medie față de centrul comunal al satelor din stînga este de 7,2 km, pe cînd al celor de pe dreapta de aproximativ 6,5 km. Situația se prezintă aproape similar și în celelalte cazuri.

În ansamblu, întregul bazin superior al Arieșului se remarcă prin puternice contraste morfologice și de organizare a modului de folosință a reliefului și distribuției spațiale a așezărilor.

Se desprind astfel trei tipuri majore de suprafețe funcționale care se suprapun peste tot atîtea nivele de distribuție diferențiată a așezărilor: suprafețe de culme, suprafețe de versant și suprafețe de vale.

Suprafețele de culme, cuprinse între 700—1000 m sînt cele mai populate și cunosc cea mai largă utilizare sub aspect agricol. Platforma „Țării Moșilor“ și platformele structurale din complexul magmato-vulcanic Roșia-Poieni concentrează cel mai mare număr de așezări. Un rol secundar îl joacă nivelele litologice ale formațiunilor mezozoice, cu deosebită expresivitate în bazinul Văii Sohodolului, unde, pe versantul

Amplasarea gospodăriei în punctele de relief „critice“ mai îmbracă pe lângă aspectul specific de valorificare a terenului și unul de ordin psihologic. Gospodăria este mai greu „cucerită“, oferind în plus o largă vizibilitate, lucru deloc neglijabil nici astăzi în „singurătatea“ Țării Moților“. Pantele au fost modelate prin arătură, devenind astfel mai plane în preajma locuinței. Însuși sistemul de construcție al caselor este adaptat la pantă, în sensul că lipsesc fundațiile. Partea orientată spre abruptul pantei — pentru a se asigura planitatea construcției — este susținută de contraforturi de lemn ori piatră. Construcția nu ia astfel contact direct cu solul, evitându-se putrezirea lemnului de la bază. Spațiul rămas liber se folosește, din considerente de asigurare a căldurii pe timpul iernii, ca adăpost pentru animalele mici.

Spre deosebire de suprafețele de culme, unde nota dominantă a așezărilor este dispersarea, suprafețele de vale (șesurile restrinse, terasele, conurile aluviale, glacisurile de contact), situate altimetric, în general, sub 600 m, condiționează o utilizare mai intensivă. În acest sens sînt edificatoare vetrele așezărilor Gîrda, Albac, Vadul Moților, Bistra, Lupșa, Cîmpeni și Abrud.

Vatra orașelor, anterior amintite, situată atît în zona de luncă cît și pe terase și glacisuri de contact, toate de o extensiune redusă, duc la o dezvoltare a lor etajată, imprimînd o estetică urbană cu profiluri frînte unde apar discontinuități de acoperire edilitară.

Pentru orașul Cîmpeni sînt evidente trei nivele de concentrare a locuințelor: nivelul de luncă de 3—4 m altitudine relativă, nivelul de 14—15 m, care concentrează o bună parte din construcțiile noi și terasa de 26 m, în parte parazitată prin conurile aluvionare, folosită pentru construcții mari și locuințe parter.

Orașul Abrud și-a concentrat cea mai mare parte a construcțiilor pe conul aluvial al văii cu același nume și pe terasele limitrofe. Actuala direcție de extindere longitudinală ilustrează lipsa de spațiu optim pe versanți, afectați parțial de alunecări și procese erozionale.

O situație favorabilă în privința potențialului geomorfologic pentru extinderea vetrei oferă Depresiunea Lupșa, unde lunca și terasele Arieșului au o dezvoltare mai largă, mai ales la nivelele de 22—25 m și 50—55 m.

Un rol deosebit în funcționalitatea economică din cadrul suprafețelor de vale, îl au conurile aluviale, folosite majoritar ca vetre de așezări (Albac, Gura Sohodol, Gura Roșie, Mihoiești, Bistra ș. a.).

O situație de excepție prezintă așezările de pe valea Roșiei, unde versantul drept, terminat printr-un glacis coluvial extins, a facilitat amplasarea așezărilor într-o salbă continuă (Gura Roșie, Iacobești, Ignătești, Roșia Montană). Legat de existența ghețarului de la Scărișoara, ca important monument al naturii, a luat ființă în apropiere o cabană turistică.

De mare însemnătate în urmărirea distribuției spațiale a așezărilor este și energia reliefului. Apare evidentă diferența de nivel pronunțată între albiile văilor și suprafețele interfluviale. Valorile medii se mențin între 300 și 400 m, dar există și situații în care acestea ating 500 și chiar

600 m (bazinul Văii Bistra), ceea ce pare aberant pentru o zonă de munți mijlocii, puternic nivelată. Cu toate acestea, ocuparea versanților cu gospodăria și folosințe agricole — după cum am mai arătat — este foarte pronunțată chiar în condițiile unor pante accentuate și cu accesibilitate redusă.

Valorile mari ale fragmentării reliefului împietea și asupra organizării drumurilor de legătură. Din acest motiv ele urmăresc în general liniile de cumpănă, suprafețele de netezire sau albiile văilor, ferind pe cât posibil intersectarea versanților. Căi mai lesnicioase de acces spre cătune oferă versanții secundari ai piraielor torențiale, care își însăilează obârșiile în înșeuările de pe cumpenele de ape.

În concluzie, din succinta analiză a rolului reliefului în distribuția spațială a așezărilor se desprind două elemente cu rol determinant: aspectul de platou al înălțimilor cu ușoare denivelări care contrastează puternic cu văile adânci și înguste și caracterul unitar al întregii regiuni în care platourile mai înșorite sînt mai ospitaliere decît văile.

Nivelul critic de 200—300 m, dat pe ansamblul Carpaților Occidentali (C. Giurcăneanu — 1970), trebuie corectat în cazul bazinului superior al Arieșului. Aici el apare inversat, în sensul că așezările și numărul populației sînt mai reduse în sectoarele de vale și mai numeroase în sectoarele de versant și platou, pînă la 850—900 m, după care încep să descrească din nou, ajungînd la valori mult inferioare sectoarelor de vale.

În procesul de populare al regiunii, rețeaua hidrografică majoră a jucat rolul de penetrație și de axă pentru amplasarea majorității actualelor centre de comună și urbane (Arieșeni, Gîrda de Sus, Scărișoara, Albac, Vadul Moșilor — pe Arieșul Mare, Avram Iancu și Vidra — pe Arieșul Mic, Cîmpeni și Bistra — pe Arieș, Abrud pe Valea Abrudului). Este interesant faptul că mulți afluenți secundari ai Arieșului cum ar fi Valea Bistrii, Valea Gîrzii, Valea Bistrișorii ș. a., nu sînt secondări de căi de acces și nici de grupări de gospodăria. Îngustimea acestora, persistența mai îndelungată a zăpezilor și caracterul lor torențial nu au facilitat ființarea de așezări umane. Drumurile ar fi mai lungi și mai anevoioase. De aceea moșii preferă în general drumurile de culme, mai scurte („pe dăloagă“), care se zvîntă primăvara mai devreme.

De rețeaua hidrografică de suprafață se leagă existența unor grupări de așezări sub formă de mori de pe Valea Arieșului Mare, aparținînd cătunelor Gîrda Seacă și Popeștii de Jos, de pe Valea Albacului, aparținînd cătunelor Măncești și Budăiești, și de pe Valea Mare, aparținînd cătunelor Bălești și Hodișești. Astăzi aceste grupări de așezări și-au pierdut rolul întrucît aprovizionarea populației cu pîine se face direct din centrele de comună (Bistra) ori din orașul Cîmpeni.

Folosirea apei sub formă de joagăre a fost pusă în evidență doar pe Valea Albacului și Arieșului Mic.

După părerea noastră, rolul principal al rețelei hidrografice în popularea sectorului superior al Arieșului constă în dezvoltarea ei radiar-concentrică, dictată de orientarea generală a reliefului care a facilitat o penetrație mai puternică înspre sectoarele montane limitrofe, comparativ cu bazinul mijlociu, unde așezările sînt situate majoritar pe axa văii.

Pe lângă ceilalți factori, un rol important în distribuția spațială a așezărilor din bazinul superior al Arieșului l-a jucat fertilitatea naturală a solului. Este cunoscut faptul că din timpuri străvechi, pe lângă creșterea animalelor și meșteșugul lemnului, moșii au practicat și mai practică și azi cultura plantelor, într-o gamă destul de variată, raportată la condițiile pedoclimatice specifice (cartof, secară, orz, ovăz, grâu de primăvară și chiar porumb). Fertilitatea naturală redusă a solurilor și implicit slaba lor productivitate, duc la concluzia că pentru a satisface minimum de cerințe trebuie luate în cultură ori pășunat suprafețe mult mai extinse decât în condiții de șes la același număr de populație. De aici aversiunea omului asupra pădurii și apariția fînețelor și a suprafețelor arabile în zonele poienite, în paralel cu apariția de noi puncte locuite. Fenomenul a fost extins în așa măsură încît în cazul unor comune cum este Sohodol și jumătatea nordică a comunei Bistra, suprafețele ocupate cu fînețe naturale și terenuri arabile ocupa circa 2/3 din întreaga suprafață.

Pădurea primitivă a fost substituită cu suprafețe agricole și pădure umanizată. Toate cătunele actuale sînt amplasate pe locuri despădurite, denumite ca și în Vrancea „secături“. Pe lângă faptul că se realizau în acest mod spații pentru fînețe, pășuni și terenuri arabile, pădurea a oferit moșilor „aurul verde“ atît de frecvent comercializat pînă în vremurile recente, fie sub formă brută, dar mai ales sub formă de donițe și ciubere. Văsăritul adică fabricarea la domiciliu a vaselor din lemn, s-a constituit ca o profesie aproape generalizată, transmisă din tată în fiu. Această ocupație a cunoscut o perioadă de înflorire între cele două războaie mondiale și pînă în deceniul șase al secolului nostru. Au fost recunoscute ca și sate de văsari Avram Iancu, Arieșeni, Gîrda, Scărișoara și multe altele din bazinul Arieșului Mare și al Arieșului Mic. Astăzi această activitate a fost restrînsă, odată cu înființarea Combinatului de prelucrare a lemnului de la Cîmpeni și a fabricii de butoaie de la Gîrda. Nici transformarea spațiilor împădurite în „secături“ nu se mai practică. Asistăm la un proces generalizat de migrație a populației în afara spațiului montan.

Unele așezări își leagă existența și perenitatea lor de resursele subsolului. Legat de exploatarea minereurilor aurifere s-au dezvoltat așezările Bucium, Valea Sesi, Abrud, Roșia Montană și parțial și Lupșa ca urmare a obținerii aurului prin spălarea aluviunilor fine din lunca Arieșului. O dată cu punerea în valoare a zăcămintului cuprifera de suprafață din sectorul Roșia-Poieni-Mușca, aceste așezări, precum și cele limitrofe, vor cunoaște o dezvoltare fără precedent.

Ca forme specifice de așezări sînt frecvente în această zonă gospodăriile dublet, denumite de către moși „mutături“. Prima gospodărie și de altfel cea mai frecventată, se afla de obicei în centrul de comună ori într-un cătun mai mare. Aici se ține o vacă — două, cu lapte, și locuiesc majoritatea membrilor familiei. „Mutătura“ se află în „munte“ la distanța de 3—6 km de prima gospodărie și este locuită permanent de unu sau mai mulți membri ai familiei. Aici sînt adăpostite vitele (în număr mai mare) și porcinele.

sub aspectul poziției altitudinale: primele se întâlnesc pînă la 1 600 m, pe cînd tîrlele sînt semnalate doar pînă la altitudinea maximă de 860 m. Mutăturile constituie nucleul unei noi grupări de gospodării sub formă de cătun și „suportul economic“ al gospodăriilor principale.

Așezările temporare sînt concentrate preponderent în zonele montane ce se constituie ca limite ale bazinului hidrografic, lucru subliniat și de faptul că frecvența apariției așezărilor și gospodăriilor permanente scade pe măsură ce crește distanța față de axa de circulație a Văii Arieșului (fig. 2). Așezările temporare sînt formate din stîne și cabane forestiere. Stînele sînt legate de vîratul turmelor de oi și vite, cărora li se asociază creșterea porcinelor. Pajiștile naturale din preajma așezărilor cu caracter permanent sînt folosite mai mult ca fînețe și pentru culturi, constituind rezerva de furaje pentru iarnă. Este semnificativ faptul că deși ne situăm în plină zonă montană, locuitorii folosesc frecvent expresia „mergem la munte“ pentru a desemna locul de pășunat pentru vară ori pentru procurat lemne, care de regulă este la 5—15 km de casă și la altitudinî mai mari.

Cabanele forestiere, dată fiind răspîndirea gospodăriilor pe aproape întreg arealul montan — care se substituie ca și puncte de odihnă și adăpost — sînt foarte reduse ca număr și capacitate. Se întâlnesc în bazinul superior al Arieșului Mare și Bistrei, unde mai joacă și rolul de puncte pentru colectarea fructelor de pădure.

În final se desprinde concluzia că în regiunea analizată, cadrul natural a jucat un rol de seamă în distribuția geografică a așezărilor. Se remarcă marea varietate a elementelor de ordin natural care în strînsă conlucrare au determinat un model de umanizare specific, cu caracter de unicat în ansamblul Carpaților Românești. Așa după cum sublinia cu aproape 40 de ani în urmă L. Apolzan, „condițiile naturale nu explică îndeajuns și convingător formarea crîngurilor (fenomenul de risipire al așezărilor — subl. n.) care sînt determinate în structura lor și de factorul demografic. Proprietatea din jurul gospodăriei primului ocupant a constituit vatra crîngului. Aceasta s-a tot lărgit, în măsura în care i-a permis natura fizică și evoluția crîngurilor vecine. Descendenții primei familii constituie azi populația crîngului. Mai mulți frați au împărțit proprietatea“.

BIBLIOGRAFIE

1. Apolzan, Lucia (1944), *Sate-crînguri din Munții Apuseni — Observații asupra așezării lor sociale „Ramuri“*, Craiova.
2. Barbier, B., (1969), *Villes et centres des Alpes du Sud. Etude de réseau urbain, Etudes et travaux de „Méditerranée“*, „Revue géographique des pays méditerranéens“ Editions Ophrys-05-Gap.
3. Bleahu, M. Bordea, S. (1967) *Munții Apuseni. Bihor—Vlădeasa* Ed. U.C.F.S. București.
4. Bold, I., Matei, Mioara, Săbădeanu, P. (1974), *Sistematizare rurală*, Ed. tehnică, București.
5. Butura, V. (1978), *Etnografia poporului român*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.

6. Conea, I., Buga, D. (1969), *Așezările de înălțime din Carpații Meridionali — Așezările din platoul Bumbăștilor*, „Studii și cercetări de G.G.G., seria Geografie”, 1, T. XVI, București.
7. Giurcăneanu, C. (1971), *Considerații geografice asupra repartiției altimetrice a populației și așezărilor*, „Terra”, nr. 3, București.
8. Mihăilescu, V. (1927), *O hartă a principalelor tipuri de așezări rurale din România*, B, S.R.G., 46, București.
9. Morariu, T., Bogdan, A., Mihail, M. (1968), *Contribuții la studiul rețelei de așezări din regiunile înalte ale Carpaților*, „Studia Univ. Babeș-Bolyai, Geographia—Geologia”, 2, Cluj-Napoca.
10. Opreanu, S. (1932), *Probleme de Geografie economică în Munții Apuseni*, „Observatorul Social Economic”, 3—4, Cluj.
1. Pop, E. (1941), *Pădurile și destinul nostru național*, „Bul. Comisiunii Monumentelor Naturii”, 9, 1—2, București.
2. Popa-Neacșa, V., (1930), *Privire asupra agriculturii și industriei din Țara Moșilor*, „Bul. Ministerului Agriculturii și Domeniilor”, 4—5, 7—10, București.
3. Roșu, A. (1973), *Geografia fizică a României*, Ed. didactică și pedagogică, București.
4. Savu, A., Mac, I. (1972), *Relieful județului Sălaj în distribuția și dezvoltarea așezărilor omenești*, „Studia Univ. Babeș-Bolyai”, Geographia, 2, Cluj.